

«ARXIPÈLAG GULAG»

mirades enfront del límit

per Fèlix Edo Tena

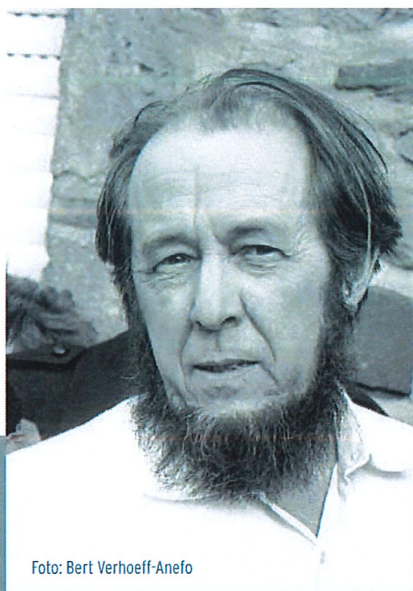
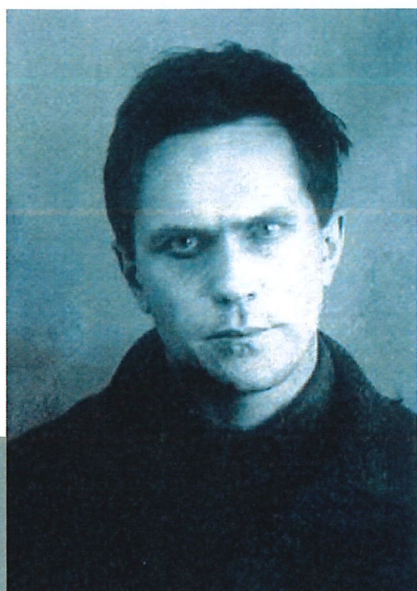
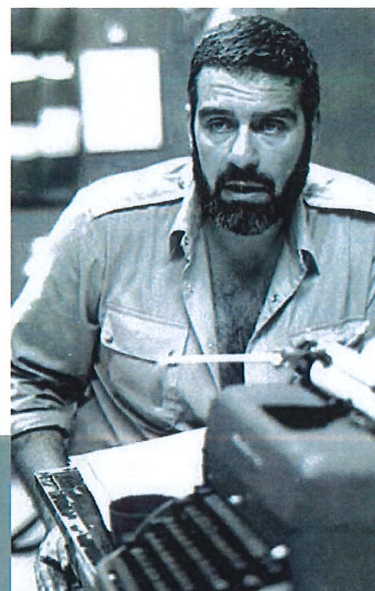

Foto: Bert Verhoeff-Anefo

Alguns dels supervivents dels camps de treball soviètics, els gulags, en van deixar testimoni. En català podem llegir Varlam Xalàmov, Alexandr Soljenitsin i Serguei Dovlàtov, tres maneres de tractar una realitat prou complexa.

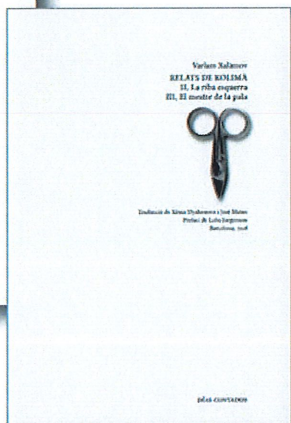
Primo Levi explicava que mentre va ser presoner a Auschwitz el va turmentar un somni recurrent que consistia en el fet que, un cop lliure del camp nazi, tornava a casa i contava el que havia viscut. Però, de sobte, s'adonava que cap dels assistents l'escoltava i que, a més, parlaven entre ells —ni tan sols s'adonaven de la seva existència— i, fins i tot, s'aixecaven i se n'anaven sense dir res. Amb aquest relat, Levi ja s'adonava de l'enorme dificultat que tindrien els supervivents de la Xoà si volien narrar la luctuosa experiència viscuda (molts van preferir callar). Tot i que alguns se'n van sortir i van escriure una excepcional literatura testimonial (Levi mateix, Kertész, Améry o Borowski), el que havien viscut era tan horrible que desafiava els límits d'allò dicible. Sense voler comparar tots dos fets històrics, els supervivents dels camps de treball soviètics, dels gulags, també es van trobar amb tot un desafiament i amb la mateixa responsabilitat, malgrat que molts van preferir el silenci. En català, tenim disponibles les veus de Varlam Xalàmov, Alexandr Soljenitsin i

Serguei Dovlàtov, tres maneres de tractar una realitat que és massa complexa per presentar una forma homogènia, cosa que ja indica la necessitat de prestar atenció a tots els qui tinguin alguna cosa a dir. Tots tres, això sí, ens ofereixen les seves mirades enfront del límit.

Kolimà, la regió situada al límit oriental de Sibèria, va ser on es va establir un dels gulags més temuts. Allí van ser enviades moltes de les víctimes de les purgues estalinistes, que van començar amb els qui podien fer ombra al dictador i van acabar afectant qualsevol ciutadà per la més mínima sospita contrarevolucionària (hi ha fonts que parlen de més de quatre milions de denúncies durant els anys del terror estalinista). Al gulag, els presoners polítics eren obligats a treballar en les tasques més dures, en unes condemnes que quasi mai no acabaven de complir perquè aviat es convertien en «terminals», és a dir, en despulls humanes, a causa de la distròfia alimentària. Varlam Xalàmov va ser condemnat per conspirar contra el Govern en diferents ocasions i, en total, va complir una pena de vint anys. Va sobreviure d'una manera miraculosa i la terrible

Un dels gulags més temuts va ser el de Kolimà, al límit oriental de Sibèria, on van ser enviades moltes víctimes de les purgues estalinistes. A la imatge, presoners d'aquest camp en l'època en què hi va arribar Xalàmov, condemnat a una pena de vint anys.

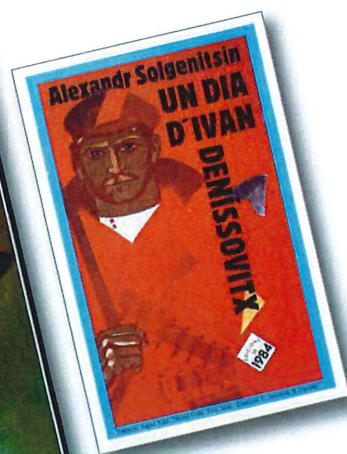
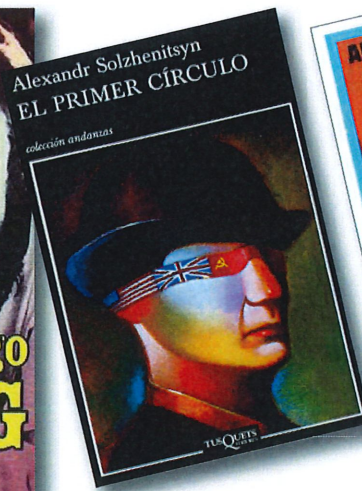
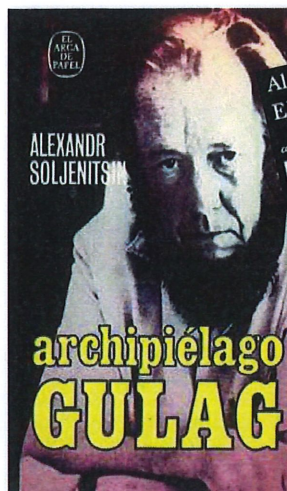

Els *Relats de Kolimà* de Xalàmov expliquen la terrible experiència de l'autor en aquest gulag.

experiència va quedar documentada a *Relats de Kolimà*, que Xènia Dyakonova i José Mateo estan traslladant a la nostra llengua des de l'editorial Días Contados. Davant de l'enorme repte de trobar paraules per explicar el que va ser aquell infern, Xalàmov emprà un símil inspirat en la vida al gulag: compara la tasca a la d'aquell qui ha d'obrir camí en la neu verge. El treball més dur és per al primer, a qui de ben segur se li esgotaran les forces, però d'altres el substituiran, fins que el camí estigui obert i així els lectors puguin viatjar-hi còmodament.

Per la seva banda, Alexandr Soljenitsin va complir vuit anys de treballs forçats per haver escrit una carta en la qual criticava Stalin. En català, encara no tenim traduïdes *Arxipèlag Gulag* ni *El primer cercle*, les dues grans obres sobre la seva experiència al Nord, que era com s'anomenaven els camps de treball siberians. Sí que disposem, en canvi, d'*Un dia d'Ivan Deníssovitch* (Edicions de 1984, 2010, traducció d'August Vidal), que resulta útil per comprendre el seu estil. L'obra segueix les rutines durant una jornada d'un presoner, condemnat per traïció mentre feia de soldat. Quan els soldats russos es rendien als alemanys, durant la Segona Guerra Mundial, eren internats en camps de treball nazis, molts dels quals a Buchenwald. La paradoxa era que el malson continuava per al qui aconseguia escapar o sobreviure, perquè era enviat al gulag per covardia o traïció. A *Un dia d'Ivan Deníssovitch* sempre hi són presents la gana, l'extenuació i el fred, i també les normes absurdes que regien els camps. La particularitat de Soljenitsin és que centra el focus d'atenció en el protagonista, no tant en el duríssim ambient. Deníssovitch s'aixeca de matinada, es vesteix amb la roba esparracada, esmorza uns grams de farinetes i construeix un mur durant hores

«Una de les coses més esfereïdores que es comprèn quan llegim *Relats de Kolimà* és el procés de deshumanització que provocava la vida als gulags.»

Solzhenitsyn va complir vuit anys de treballs forçats per haver escrit una carta que criticava Stalin. Dues de les seves grans obres sobre l'experiència als camps de treball siberians, *Arxipèlag Gulag* i *El primer cercle*, encara no s'han traduït al català; però sí que disposem d'*Un dia d'Ivan Deníssovitch*, que segueix les rutines d'un dia d'un presoner condemnat per traïció mentre feia de soldat.

a més de vint graus sota zero. També discuteix i es baralla amb els altres presoners. Així fins que acaba la jornada i torna al camp extenuat, content d'haver sobreviscut un dia més i de poder fumar un cigarret. Tot això, Solzhenitsyn ho narra amb una prosa senzilla i un llenguatge col·loquial. Així mateix, els detalls que ens recorden les condicions de vida del gulag hi són, però el més important són els esforços del protagonista per viure amb dignitat.

Solzhenitsyn va ser criticat per Xalàmov, que l'acusava de mostrar una visió tèbia dels gulags. Des d'aquest punt de vista, l'autor d'*Un dia d'Ivan Deníssovitch* és un escriptor eficaç que va tenir com a principal objectiu que el lector conegués l'existència dels gulags. En canvi, Xalàmov era més ambiciós i volia explicar com funcionaven, sense que li importés cap concessió. A la seva declaració d'intencions inicial, la segueix una voluntat quasi obsessiva de crear un document que reflecteixi de la manera més fidel possible com era la vida en un camp de treball soviètic. Per aconseguir-ho va escriure desenes de contes, alguns de protagonitzats per ell mateix, d'altres per una vasta galeria d'homes i de dones reals que van viure aquell horror, als quals Xalàmov presta la veu perquè el seu testimoni no s'oblidi. Xalàmov provenia de l'escola del formalisme rus i és per això que cada relat que va escriure tracta un aspecte objectiu: el treball a la mina, els maltractaments, les llagues a causa de l'escorbuto, la difícil reinserció d'un presoner un cop lliure, etc. El resultat és estremidor i, com pretenia l'autor, segurament definitiu.

Una de les coses més esfereïdores que es comprèn quan llegim *Relats de Kolimà* és el procés de deshumanització que provocava la vida als gulags. Aquest aspecte és

important perquè, en la crítica de Xalàmov a Solzhenitsyn, s'apunta que amb la posició humanista que trobem a *Un dia d'Ivan Deníssovitch* es corre el risc de somatitzar l'experiència als camps en un camí de purificació, un aspecte que, segons Xalàmov, és també present a *Memòries de la casa morta* (Adesiara, 2011), l'obra de Dostoievski dedicada a les presons siberianes. En canvi, Xalàmov ho té clar: ningú, ni els presoners, ni els caps, ni els guàrdies, podia traure'n res de positiu. Solzhenitsyn també es permet diferents diàlegs en els quals es posiciona ideològicament, com els referits al cineasta Serguei Eisenstein, que és acusat de fer propaganda a través dels seus films. El problema és que aquestes referències, freqüents en altres obres seves, solen desembocar en l'artificialitat de les novel·les de tesi. Un fet que queda més en evidència si tornem a Xalàmov, que també es permet el luxe d'introduir-hi els seus pensaments. El que passa és que els seus reportatges no solament documenten la realitat millor que la ficció, sinó que també accepten d'una manera més natural la reflexió en veu alta. Així mateix, Xalàmov fa gala d'una inusitada capacitat poètica, present en aquells superbs interludis dedicats a la descripció de la natura siberiana, o en aquells altres protagonitzats per animals, la innocència dels quals és violentada per la maldat humana. Xalàmov sembla que ens digui que, davant la terrible deshumanització, cal refer la creença en el món. En la mateixa línia, intenta connectar amb allò que queda d'humanitat. I ho fa, ara sí, seguint les petjades de Solzhenitsyn, amb els petits detalls: com un presoner no se suïcida perquè aquella nit els donaran una mica més de pa; o el sentiment de germanor que sent un altre quan algú el convida a fumar de la seva burilla. En

“

A *Un dia d'Ivan Deníssovítx* sempre hi són presents la gana, l'extenuació i el fred, i també les normes absurdes que regien els camps.

Xalàmov ho té clar: ningú, ni els presoners, ni els caps, ni els guàrdies, podia traure'n res de positiu.

Xalàmov no pot evitar sentir-se sorprès per com l'ésser humà aconsegueix sobreviure a anys plens d'humiliacions, fred i gana. Als camps hi ha, malgrat tot, la confiança en l'ésser humà. Només hi ha un pecat: convertir-te en botxí.

Els relats de Dovlàtov també reflecteixen un món monstruós, però estan ambientats a la dècada de 1960, quan Stalin ja no era viu.

Per a Dovlàtov el camp era, en molts aspectes, una prolongació de la vida civil russa. El terme *gulag* no solament feia referència a l'administració dels camps, sinó també a tot el sistema soviètic de repressió.

”

Serguei Dovlàtov, a *La zona. Apunts d'un vigilant de camp*, ens aporta la perspectiva del vigilant del camp; ell va ser obligat a fer de carceller durant un any mentre feia el servei militar.

realitat, hi ha, malgrat tot, la confiança en l'ésser humà, de qui Xalàmov no pot evitar sentir-se sorprès per com aconsegueix sobreviure a anys plens d'humiliacions, fred i gana. Només hi ha un pecat: convertir-te en un botxí.

Un tret comú que trobem en molts relats de Xalàmov és que el règim soviètic cedia part de la gestió dels gulags als presos comuns, és a dir, a assassins, lladres o violadors. Això es traduïa en un terrible exercici de violència cap als purgats, que en teoria eren perillosos presoners polítics, però que en realitat eren agrònoms, metges, poetes o economistes, és a dir, ciutadans que havien estat condemnats a deu anys de treballs per haver estat acusats per algú. Xalàmov mostra l'odi més gran cap a aquests presos comuns, i també cap a aquells qui col·laboraven en la repressió. Així mateix, hi havia els treballadors del camp. Aquesta és precisament la perspectiva de Serguei Dovlàtov a *La zona. Apunts d'un vigilant de camp* (Labreu, 2009, traducció de Miquel Cabal Guarro), una obra que també beu de la biografia del seu autor. Ara bé, poc se li pot retreure, perquè va ser obligat a fer de carceller durant el servei militar obligatori.

De *La zona* en destaca l'estructura, que presenta diferents episodis sobre la vida al camp intercalats amb les cartes a l'editor estatunidenc que va publicar l'obra. Aquesta organització s'explica per la poètica de Dovlàtov, basada en l'autoficció. Alhora s'intueix un intent de distanciar-se de Xalàmov i de Soljenitsin, encara que no pot evitar referir-s'hi. Del primer, no li agrada l'excessiva negativitat, tot i que sembla que no va llegir tots els *Relats de Kolimà* perquè, com s'ha vist, Xalàmov sí que era capaç de valorar la bellesa malgrat viure en un dels pitjors llocs del món. Quant a això, cal dir que els relats de Dovlàtov també reflecteixen un món monstruós, però que estan ambientats a la dècada de 1960, quan Stalin ja no era viu. Pel que fa a Soljenitsin, Dovlàtov destaca que l'autor d'*Un dia d'Ivan Deníssovítx* deia que el gulag era un infern, mentre que per a ell aquest infern és en cadascú de nosaltres. A banda de fer-se eco del seu escepticisme vital, amb aquesta sentència reconeix que allò principal que va aprendre com a vigilant és que tant se valia el bàndol en el qual ens trobéssim, ja que la posició de pres i la de vigilant podien ser gairebé intercanviables. Amb això es referia al fet que, en molts aspectes, el camp era una prolongació de la vida civil russa, i que el terme *gulag* no solament feia referència a l'administració dels camps, sinó també a tot el sistema soviètic de repressió. A tall d'il·lustració, Dovlàtov i Xalàmov van haver de publicar les obres respectives a l'estranger: els *Relats de Kolimà* complets el 1978 a Londres i *La zona* el 1980 als Estats Units. Més sort va tenir Soljenitsin, perquè *Un dia d'Ivan Deníssovítx* va passar la censura el 1962, tot i que posteriorment va ser prohibida.